

Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı: Avrupamerkezcilik

Veysel Kurt¹

Abstract: This paper analyzes the discourse of Eurocentrism, a notion that was especially debated in 1990's, and criticizes the domination of social science by a Eurocentric point of view. This paper follows Edward Said and Samir Amin's approaches, respectively, in Orientalism and the connection between Eurocentrism and capitalism. In this context, this paper will discuss ideological dimension of Eurocentrism, its connection with capitalism and will criticize several sample studies in context of legitimization of the Western capitalist hegemony.

Keywords: Eurocentrism, social sciences, Capitalism, Orientalism

Özet: Bu çalışma, özellikle 1990'lardan sonra yoğun bir şekilde tartışılan Avrupamerkezcilik kavramını analiz etmekte ve Avrupamerkezci bakış açısının sosyal bilimleri nasıl domine ettiğine ilişkin eleştirel sorgulamalar yapmaktadır. Özellikle Edward Said'in Oryantalizm kavramsallaştırması ve Samir Amin'in Avrupamerkezcilik ile kapitalizm arasında kurduğu ilişki bu çalışmanın temel yaklaşımını belirlemiştir. Bu bağlamda Avrupamerkezciliğin ideolojik boyutu ve kapitalizmle olan ilişkisi incelenmiş ve Avrupamerkezci perspektifin Batı'nın kapitalist yayılmacılığını nasıl meşrulaştırdığına ilişkin örnek çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupamerkezcilik, social sciences, Kapitalizm, Oryantalizm

---

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, kurtveysel@gmail.com

Giriş

Siyaset ile bilgi arasında her zaman bir ilişki olagelmıştır. Siyasetin bilgiyi kendi hedeflerini gerçekleştirmek için kullanması ne kadar doğalsa, bilginin siyaseti deşifre etmesi de o kadar olağandır. Bu makalenin amacı da, Avrupamerkezci bakış açısı ile üretilen bilginin siyasal olanla ilişkisini eleştirel bir perspektifle sorgulamaktır. Makalenin temel argümanı, Avrupamerkezci bilgi üretiminin siyasal çıkar odaklı olduğu ve dolayısıyla bu perspektifle üretilen sosyal bilim çalışmalarını, siyasal olanın belirlediği düşüncesidir. Bu ifade ile, Avrupa'da –ya da Batıda- üretilen her bilginin siyasal bir çıkar güdüsüyle üretildiği kastedilmemekte; belirli bir düşünce biçimini ifade eden Avrupamerkezcilik¹ ekseninde üretilen bilgi kastedilmektedir.

Avrupamerkezcilik bir kavram olması dolayısıyla, kısaca tanımlanabilecek bir terim değildir. Bu yüzden, bu kavram çeşitli boyutları ve başka kavramlarla olan ilişkisi ile analiz edilecek, böylece kavramın yaratıldığı bağlam ve içerdiği anlam analiz edilecektir. Bu analizin dayanacağı temel yaklaşım, Edward Said'in Oryantalizm kavramsallaştırması ve Amin'in Avrupamerkezcilik analizi olacaktır.

Edward Said'in 1987'de basılan Orientalism başlıklı kitabı, dünyanın doğusu olarak adlandırılan bölgeye ilişkin yapılan çalışmalar ile ilgili etkisi silinmeyecek etkiler bırakmıştır. Said, bu çalışmalara alternatif bir çalışma ortaya koyma çabası içine girmemiş, bu çalışmaların ele aldığı konuları incelememiş, fakat yapılan bu çalışmaları yapı çözüm yöntemiyle irdeleyerek, ahlaki açıdan taşıdığı niyetler ve politik açıdan da nereye konumlandıklarına dair eleştiriye tabi tutmuştur. Samir Amin ise Avrupamerkezciliği, kapitalizm ile ilişkilendirerek, Avrupamerkezciliğin, Batının kapitalist yayılmacılığının işlerliğini sürdürdüğünü iddia etmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü, Avrupa kimliğinin analizini içermektedir. Bu kimliğin bileşenleri aynı zamanda Avrupamerkezciliğin içeriğini oluşturan ve kavrama işlerlik kazandıran unsurlardır. Aynı zamanda söz konusu kimlik algısı Avrupanın diğer toplumlarla olan ilişkisini de belirlemiş olması dolayısıyla önem taşımaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü ise Avrupamerkezcilik kavramının içeriği tartışılmış ve üstlendiği ideolojik fonksiyon eleştirel bir bağlamda ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Avrupamerkezci perspektiften üretilen sosyal bilimlerin siyasal olanla ilişkisi çeşitli örnekler üzerinden analiz edilmiştir.

---

¹ Metinde geçmekte olan Batı, Avrupa, Avrupamerkezcilik gibi bazı kavramlar, fail (eyleyici) bir fonksiyonla kullanılmış olabilir. Ancak söz konusu kavramların belli bir düşünceyi ifade ettiği ve eyleyici olan bu düşünce biçimini benimseyen, bu düşünce ile düşünen ve üreten faillerin olduğu unutulmamalıdır.

Avrupamerkezciliğin Kaynağı Olarak Avrupa Kimliği

II. Dünya savaşından sonra ulus-devleti aşan bir siyasal yapılanma içine giren Roma döneminden bu yana aradığı siyasal istikrarı AB yapılanması ile aşmaya çalışan yaşlı kıta Avrupa'nın kimliği ve sınırları üzerinde düşünmek, insan zihninde farklı çağrışımlar bırakmaktadır. Sınırları tarih boyunca değişkenlik gösteren yaşlı kıtanın nerde başlayıp nerede bittiği sürekli tartışma konusu olmuştur. İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethi, Napolyon için Avrupa'nın Batı sınırını Pirenelere'den başlatmış; doğu sınırı ise Osmanlıların hakimiyet alanına göre ise sürekli değişmiştir. Soğuk savaş boyunca demir perde ile sınırlarını belirleyen Avrupa, Sovyetlerin yıkılması ve Doğu Avrupa ülkelerinin liberal dünyaya eklenerek Avrupa Birliğine üye –yada aday- olmasıyla birlikte, Avrupa artık Rusya'ya komşu olmuştur.

Avrupa karşılıklı etkiler bakımından farklı dönemlerde hem kültürel hem de coğrafi açıdan bölünmüş, sonra baskın unsurun mahiyetine göre yeniden yapılanmıştır. Dolayısıyla Avrupa bir dönem Grekleşmiş, bir dönem Latinleşmiş, bir dönem Romalılaştırmış, bir dönem Germeleşmiş, bir dönem Hıristiyanlaşmış, bir dönem sekülerleşmiş dolayısıyla her dönem baskın bir unsurun etkisiyle yeniden “Avrupalılaştırmış”tır. Sırasıyla İran, Mezopotamya, Yunanistan ve Roma ile bağlarını yeniden kuran Avrupa'nın bugünkü kimliği, bu unsurların tarihsel süreç içindeki karşılıklı etkileşimleri sonucunda şekillenmiştir.

İfade edilen bu süreçlerin her birinde kimliği şekillendiren dinamik unsurlar farklı olmuş, hatta zaman zaman birbiriyle çelişen unsurlar belirgin bir şekilde öne çıkmışlardır. Örneğin Kilise Orta çağ boyunca Avrupa zihniyetinin temel parametresi iken; Aydınlanma döneminde bu zihniyet terk edilmekle kalmamış, dahası ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak görülmüş ve söz konusu dönemde “akıl” ve “rasyonel düşünce” Avrupa zihniyetini oluşturan en temel unsur olarak öne çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, tarihsel süreç içinde oluşan Avrupa kimliğine ilişkin unsurların süreklilik arz etmiş olduğudur.

Avrupa kimliğini dinamik bir yapıya kavuşturan şey, bu devinimli-değişken özelliği olmuştur. Her dönemde oluşan şartlara uyum göstermesi, daha doğrusu siyasi ortama uygun olarak kendini yenileyebilmesi, bütün konjonktürel durumlarda canlı kalmasını sağlamıştır. Gerard Delanty (2004: 2), bu durumu “Avrupa fikrinin sonsuza kadar devam edecek, *yeni kolektif kimliklerin baskısıyla belirlenen bir icat ve yeniden bir icat olduğu sürecidir.*” şeklinde özetlemektedir.

Avrupa kimliğinin yeniden icat edilme süreci, “öteki” ile kurulan ilişki ile doğrudan ilgilidir. Avrupa diğer kültürleri hiçbir zaman göz ardı etmemiş ve onlara karşı kendini

merkezde tutma pozisyonunu benimsemiştir. Hatta gerektiği zaman onlarla aynı kökleri paylaşmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Antikçağ'da İran Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak Helen uygarlığının keşfedilmesiyle Avrupa'nın dayanak noktası artık Yunan kültürü olmuştur. Dolayısıyla Avrupa için belli bir mekan söz konusu olmamakta fakat kendini uygarlığın merkezine yakın hatta tam ortasında olacak tarzda konumlandırmak için ne gerekirse onu yapmıştır (Hentch, 1996: 11 ve Canbolat, 2002: 3). Dolayısıyla Avrupa'nın "öteki" ile ilişkisi kendi aidiyet algısına göre değişmektedir.

Tarihsel süreç içinde her dönem farklı bir adaptasyon üretmiş ve böylece her dönem farklı bir Avrupa ortaya çıkmıştır. Bu dönemler boyunca en acımasız savaflara, ulusal mücadelelere sahne olmuş ve bu yönüyle insan zihninde paramparça bir yapı arz etmesine rağmen bu yaşlı kıta, ortak bir kültür ve kimlik oluşturacak kadar da bütünlüklü bir yapı arz etmektedir. Avrupa'nın ortak bir kültür ve kimliğinin olup olmadığına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Tarihin hiçbir döneminde Avrupa'nın bütünleşemediğini savunan her zaman aykırı bir unsur bulundurduğuna yönelik görüşler de yaygındır (Jameson, 2004: 42). Ancak gerçek olan şu ki; kendi içinde ne kadar parçalanırsa parçalansın, Avrupa'nın "öteki"ne karşı bir bütün olduğu, kabul gören yaygın bir kanaattir. Avrupa'nın "öteki"ne karşı bütünlüğünü sağlayan en önemli unsurlar, Yunan-Roma mirası, Hıristiyanlık ve onu diğer kültürlerle karşı görece üstün kılan endüstri devrimidir.

Avrupamerkezciliğin Boyutları

Avrupamerkezciliğin Doğuşu ve Dayanakları Üzerine

Avrupamerkezcilik (eurocentrizm), bir '-izm' olmasına rağmen belirli bir düşünce akımı olmaması ve bütünlüklü bir bilgi kümesi olmadığından tanımlanması zor bir kavramdır. Fakat, siyasi konuşmalarda, basında, düşüncelerin dile getiriliş biçiminde, ve hatta günlük hayatta izlerine rahatlıkla rastlayabileceğimiz bir kavramdır. Gündelik dile yerleşen ve ilgili herkesin kullandığı bazı söylemler farkına varılsın ya da varılmasın Avrupamerkezci bir söylemin ürünü olabilmektedir. Örneğin Doğu-Batı ayrımı sadece birer yön belirtme ifadesi midirler? Ortadoğu kime ve neye göre Ortadoğu'dur? Neden farklı coğrafyalarda bulunanlar için nesnel bir tanımlama olabilecek Batı Asya gibi kıtasal bir ifadenin yerine belirli bir öznenin coğrafi duruşuna göre bir anlam ifade eden bu tanımlama kullanılmaktadır? Kendisine göre Batı'da yer alan Çin için Ortadoğu ifadesi ne kadar gerçekçi bir ifadedir (Davutoğlu, 2001: 129-130)? Elips biçiminde olduğu kanıtlanmış yerkürenin haritalara dökülmesi sırasında hangi coğrafyanın yerkürenin merkezinde olduğuna dair belirli nesnel

kriterler var mıdır? Örneğin dünyanın en ücra köşesinde yer alan Avustralya'nın haritanın ortalarında gösterilmemesi için geçerli bir sebep olabilir mi?

Bazı genel geçer açıklamalar için kullanılan ayrımlar sadece Doğu-Batı olmamıştır. Bu ayrım zamanla kuzey-güney, gelişmiş-az gelişmiş gibi farklı kategorik bölümlenmeler şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu kategorik bölünmeler çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere sadece bir açıklama biçimi değil; aynı zamanda karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin ör(t)üldüğü ayrımlar olmuştur.

Bu sorgulamalardan sonra Avrupamerkezciliğin, herhangi bir etnik grubun, başka toplumların kültür ve davranışlarını değerlendirirken, yargılarını kendi sosyal ve siyasal standartlarını kriter olarak kabul etmesi ve dolayısıyla kendini üstün görmesi olarak tanımlanan “etnosentrizm” den daha kapsamlı olduğunun vurgulanması gerekir. Avrupamerkezciliği herhangi bir etnosentrizmden ayrı kılan, bir etno ile belirlenmiş olması değil; bir ethosa sahip olmasıdır. Bu ethos da Avrupa kimliğidir (Heit, 2005: 727; Kassimeris ve Jackson, 2011 içinde).

Avrupamerkezcilik, Avrupa'nın kapitalist yayılmacılık yoluyla dünya üzerinde kurduğu hegemonyadan ayrı düşünülemez. Rönesans'tan itibaren Avrupa'nın kazandığı teknik ve bilimsel alanlarda kazandığı görece üstünlük, Avrupa ile diğer toplumlar arasında asimetrik bir güç ilişkisinin zeminini oluşturmuş ve Avrupa'nın diğer toplumlardan üstün olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu üstünlük fikri de Avrupanın hegemonyacılığını motive eden unsur olmuştur (Said, 1998: 10). Samir Amin'e göre (1993: 88) Avrupalılar Rönesans döneminden hemen sonra da bu günkü tarzda Avrupamerkezcilik bilincine sahip değildi. Çünkü o dönemde henüz ne yaptıklarının yani kapitalizmi bir toplumsal örgütlenme tarzı olarak kurduklarının farkında değildi. O dönemde sahip olunan üstünlük bilinci “Avrupalılıklarına”, yeniden keşfetmeye başladıkları Yunan kültürüne atfettikleri kutsallıktan ya da kaybettikleri gelişmelerden kaynaklanmaktaydı.

Konunun en problemlili noktalarından biri de bahsedilen Yunan kültürünün keşfi meselesidir. Bu konuda son yıllarda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların tetikleyicisi Türkçe'ye de çevrilen Martin Bernal'in 1987 yılında yayınlanmış olan “*Black Athena (Kara Atena)*” başlıklı çalışması olmuştur. Bernal'in çalışmasının temel tezi (1998: 18 v.d); Batı dünyasının kökeni olarak keşfedilen Yunan dünyasının özgünlüğü düşüncesinin bir efsane olduğu ve Yunan düşüncesinin de temelini Doğu'da özellikle Mısır'da olduğudur.

Avrupamerkezciliğin haklı ve geçerli olduğunu öne süren birçok görüş de mevcuttur. Bu görüşlerin en önemli çıkış noktası, Avrupa'ya görece üstünlük sağlayan kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkmış olmasıdır. Kapitalizm neden başka yerde değil de Avrupa'da ortaya

çıktığına dair soru bu durumda temel dayanak noktası olmaktadır. Ancak bu durumda sorgulanması gereken nokta üstünlük aracının kim tarafından geliştirildiği meselesi değildir. Avrupamerkezciliğin evrensel olarak ne ifade ettiği ve insanlığa ne kazandırdığı sorusu temel sorudur. Eğer herhangi bir gelişme sonucunda Avrupamerkezciliğin ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından benzer sonuçlar ortaya çıkaran bir ‘Çin merkezilik’ olsaydı sorgulanacak temel nokta yine aynı olurdu. Kaldı ki kapitalizmin Avrupa tarihine has bir olgu olmadığı ve genel tarihsel süreç içinde ortaya çıktığını iddia eden görüşler de vardır (Wallerstein, 2006 ve Frank, 2004: 46).

Ayrıca, Avrupamerkezciliğin geçerli bir başlangıç noktası olduğu ve günümüz dünyası için en geçerli açıklama biçimi olduğu iddiası mevcuttur (Fred Halliday eleştirisi için, Sayyid, 1997: 133). Bu tür iddialar da Avrupamerkezciliğin sıradan bir etnosentrizm olduğu fikrine dayanarak, oryantalizme karşı oksidentalizmi; ırkçılığa karşı anti-ırkçılığı koyarak Avrupamerkezciliğin abartılmaması gerektiğini savunur. Ancak burada; karşı karşıya konumlandırılan ‘stereo-tipik’ olguların (oryantalizm-oksidentalizm, ırkçılık-anti ırkçılık) simetrik bir pozisyona sahip olmadıkları ve Avrupamerkezci olguların hâkim paradigmanın gücünü arkasına aldığı gerçeği gözden kaçmaktadır. Dolayısıyla Avrupamerkezci söylemlerin karşısına konumlanan olgular ‘nötrleştirici’ güce sahip değildir. Bu noktada S. Sayyid’in “oryantalizmin bir avantajı olan bilgi-iktidar ilişkisi Oksidentalizm için geçerli olmadığı” görüşü açıklayıcı olmaktadır (Sayyid, 1997: 175). Hatta tam aksine bu stereo-tipik karşı olgular Avrupamerkezci söylemin pozisyonunu güçlendirici sonuçlarda doğuracaktır.

Bir İdeoloji Olarak Avrupamerkezcilik ve Eleştirisi

Edward Said, 1978 yılında yayımlanan *Orientalism (Şarkiyatçılık)* başlıklı kitabında kurumları, dili, akademik çalışmaları, imgelemi, doktrinleri, edebi eserleri, sömürgeci kurumlarıyla *bir söylem olarak şarkiyatçılığın* nasıl işlediğini gözler önüne sermektedir. Şarkiyatçılık temel olarak üç alana işaret eder: İlk olarak Doğu kültür, tarih ve dillerini araştıran akademik bir disiplin; ikinci olarak Doğu-Batı arasında ontolojik bir ayrımı varsayan düşünce yapısı ve Doğu ile ilgilenen bütünsel bir kurum olarak Şarkiyatçılık (Said, 1998: 12).

Said’e göre Batı için bir gerçeklik olarak Doğu yoktur. Sadece bir tahayyül, bir imgelemdir: “Önemli olan şudur ki; Asya, Avrupa’nın hayal gücü sayesinde sesini duyurabilmektedir...Doğu böylece her devirde Avrupa’nın ihtiyaçlarına göre yorumlanmıştır. Avrupa hayallerinin uğrak noktası olarak bir defa Doğu’yu seçtikten sonra artık durmaksızın yeni şekiller yaratmıştır: Doğu ve Doğulu, Arab, Müslüman, Hintli, Çinli daha bilmem

ne...Doğu, üzerinde tüm doğu ülkelerinin sahnelendiği ve sergilendiği bir sahnedir. Doğu böylece Avrupa iç dünyasının dışında sınırsız bir alan değil, daha çok kapalı bir bölge ve Avrupa'ya bağlı bir tiyatro sahnesidir” (Said, 1998: 87, 95 ve 96). Dolayısıyla Oryantalizm eş zamanlı olarak hem belli birtakım iktidar ilişkileri tarafından üretilmiş, hem de onları devam ettirmiştir. Bu vakada iktidar Batılı devletlerin Şark üzerinde uyguladıkları iktidardır. Bu durumda bir objektif olarak Doğu'nun bir önemi yoktur (Lockman, 2012). Geçerli ve belirleyici olan Şarkiyatçı bakış açıdır. Said'in Şarkiyatçı söylem dediği Doğu'nun bilgisini ve kendisini yaratan bu bilgi üretim geleneğidir.

Said'in ısrarla üzerinde durduğu nokta, Avrupalıların çeşitli temsiller üzerinden kurduğu söylemlerde ifadesini bulan bir Doğu olduğudur. Said'in tespitine göre 1800-1950 yılları arasında Avrupalı seyyahların Doğu izlenimlerini aktardıkları yaklaşık altmış bin kitap bulunmaktadır. Bunun entellektüel bir incelmeye ötesinde, Doğuyu yeniden tanımlama ve yeniden inşa etmenin bir çabası olarak görmek bu tarihler arasında meydana gelen politik olaylardan çıkarılabilecek bir sonuçtur. Her ne sebeple olursa olsun II. Dünya savaşı sonuna kadar dünyanın yaklaşık %70'ini sömürgeleştirmek bu ben-merkezci bakış açısının ekonomi-politik bir tezahürüdür. Said Şarkiyatçılığı modern kapitalist Avrupa'nın dünyaya yayılma sürecinin oluşturduğu tarihsel çerçeveye içinde değerlendirir ve bu noktada hem Amin hem de Wallerstein ile aynı görüştedir. Wallerstein de (2002: 360) tıpkı Amin gibi kapitalizmin 16. yy'dan itibaren – bu tarih aynı zamanda Rönesans dönemi ile çakışan bir süreçtir – “dünya-ekonomi sistemi” olmaya doğru evrildiğini ifade etmektedir.

Amin (2001: 84), Avrupamerkezciliği çözümlerken Said'in kullandığı metodu kullanarak, edebiyat, dil, kültürel çalışmalar, tarih gibi bir çok alanı incelemek yerine farklı bir yöntemle onu kapitalizm ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirir. Avrupamerkezciliği, rönesans döneminden itibaren yeni bir evreye giren Kapitalizm bağlamında yaşanan gelişmeler dolayısıyla, Avrupa'nın yaşadığı bir ‘bilinçlenme şekli’ olarak görür. Yeni kapitalist dünya kendini yeni üretim tarzının ayırt edici özelliklerine göre tanımlamaktadır. Kapitalist toplumlardaki bu yeni egemen ideolojinin temel bileşeni olan Avrupamerkezcilik üç temel işleve sahiptir: 1-) kapitalizmin asıl yapısını gözlerden gizler, 2-) kapitalizmin tarihsel olarak ortaya çıkışını deforme ederek onu Batı'ya has bir olgu olarak değerlendirir ve nihayet 3-) kapitalizmin esas unsuru olan ‘merkez-çevre’ kutuplaşmasını reddederek merkezin çevre üzerindeki her türlü baskısını örtmüştür olur (Amin, 1993: 88-89).

Amin (1993: 86-87) modern kapitalizm, Venedik dönemindeki kapitalist örgütlenme ve Haçlı seferleri sırasında karşı karşıya gelen Müslüman ve Hıristiyanların birbirine karşı takındıkları tavır arasında bir karşılaştırma yapar: Amin'e göre kapitalizmin temellerini 13.

yy.da atan Venedikliler, kurdukları sistemi bu türden terimlerle çözümlemedikleri bu sistem aracılığıyla dünyayı fethedebilecekleri bilincine ulaşmadıkları için ve aynı şekilde Müslümanların kendi dinsel inançlarının doğal sonucu olarak diğerlerinden üstün oldukları iddiası, modern zamanların aşağılayıcı Avrupamerkezci tavrından çok farklıdır. Amin'in tezi bu noktada, Avrupalıların kapitalist örgütlenmenin getirdiği görece üstünlüğün farkına vardıkları anda, yayılmacılıklarını meşrulaştırmak için Avrupamerkezcilik perspektifini kullandıkları sonucuna varır.

Avrupamerkezcilik Ve Sosyal Bilimler

Sosyal Bilimlerin Avrupamerkezciliği

Modern kapitalist sistemin temel bileşeni olduğu vurgulanan Avrupamerkezcilik ideolojisinin sorgulanması gereken bir diğer yönü de sosyal bilimler içinde tuttuğu yer ve oynadığı merkezi roldür. Amin'e göre (1993: 129) "Avrupamerkezcilik çoğu zaman kimse fark etmeden işleyecek derecede Batı sosyal bilimine içselleşmiştir." Sosyal bilimlerin Avrupamerkezciliğini irdeleyen Wallerstein (2000: 184), sosyal bilimlerin oluşum zamanlamasına dikkat çekerek Avrupa'nın bütün dünya sistemine hükmettiği bir dönemde ortaya çıkması dolayısıyla konu seçiminin, teorisinin, metodolojisinin ve epistemolojisinin içinde formüle edildiği potanın kısıtlamalarını yansıtmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Sosyal bilimlerin, beş farklı biçimde Avrupamerkezci olduğunu ifade eden Wallerstein bunları şu şekilde sıralar: 1-tarih yazımı 2-evrenselcilik 3-Batı medeniyeti 4-Şarkiyatçılık 5-İlerleme fikrinin dayatılması (Wallerstein, 2000: 185).

Tarih yazımı; Avrupa hakimiyetinin Avrupa'ya özgü tarihsel başarılarla açıklanmasıdır. Avrupamerkezci söylem, karışık, çelişkili ve tarihsel olarak dengesizdir ve bu söylem "Orta Asya ve Mezopotamya'dan başlayıp, saf, Batılı ve demokratik oldukları düşünülen klasik Greklere; oradan Roma İmparatorluğu'na ve nihayetinde Avrupa'nın ve Amerika'nın metropol başkentlerine ulaşan tarihsel bir süreci takip eder. Tarih Kutsal Roma, Kutsal İspanyol, Kutsal İngiltere ve Kutsal Amerika İmparatorluklarının sınırları içine sığdırılmıştır. Değişimin yegane gücü Avrupa'dır: Demokrasi, sınıfsal toplum, feodalizm, kapitalizm, sanayi devrimi vs. Böylece Avrupamerkezcilik, Batı'nın doğal olarak demokratik kurumlar yoluyla 'ilerlemeci' tavrının altını çizer" (Stam ve Shohat, 2002).

Evrenselcilik; Batıda gelişip neşvü nemasını bulan bilimsel paradigmaların tüm zaman ve mekân boyunca açıklayıcı olduğu kabulünden yola çıkılarak bu açıklama biçimlerinin evrensel olduğu anlamını taşır. *Evrensellik*, Avrupa'nın kendi kökenlerinde bulunan

aydınlanmacı rasyonalite ve bilimsel objektifliğin Avrupalı olmayan diğer toplumlara uygulanması ve bu toplumların ilerleme ve gelişmeleri için Avrupa ile aynı serüveni yaşamalarını ifade etmektedir (Kassimeris ve Jackson, 2011: 33). Böylece, Avrupamerkezcilik bir proje olarak Batı'nın artık imtiyazlı sayılmadığı durumlarda, Batı ile 'merkez'in arasındaki açığı kapatarak merkeze alınmasını ve evrenselleştirilmesini ifade eder (Sayyid, 1997: 128-129). Ancak bu düşünce biçimin bağımsız bir alan olarak incelenip açıklayıcı gücünün geçerliliğini vurgulamanın yanında, Batı'nın tek geçerli paradigmaya sahip olduğu düşüncesi zihinlere işlenmiştir. Bunun siyasi çıkarlar için bir araç olarak nasıl kullanıldığı ayrıca incelenecektir.

Batı Medeniyeti; Bu retorik daha çok sömürge döneminin başlıca unsuru olmuştur. Batılılar gittikleri yerlerin yer altı kaynaklarını sömürmek, insanlarını köleleştirmek için değil; medenileştirmek için gidiyorlardı. Zira "beyaz adam"ın bir misyonu vardı ve onu gerçekleştirmeliydi.

Şarkiyatçılık; 'açık, söylemsel ve teknik' düzeylerde ele alınabilecek olan Şarkiyatçılık sosyal bilimin bir parçası olarak "sömürgeciliğin keşif kolunda" önemli işlevler üstlenmiştir. Avrupa kültür tarih ve düşüncesine açıkça üstünlük ve öncelik tanıyan varsayımlar, kabuller ve düşünceler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz açık Avrupamerkezcilik, Batı ile Batı-dışının üstün olma-aşağı olma ilişkisinin dolaylı bir yansımasıdır. Bu söylemi Batı ile Batı-dışını ayırt etmek üzere yapılan ontolojik ve epistemolojik ayrımaya dayanan söylemsel boyut takip eder. Söylemsel Avrupamerkezcilik, Batı'yı dünya tarihini şekillendiren dinamik ve güçlerin etkin alan olarak gören bakışın çıkış noktasını oluşturur. Bu söylemsel boyut teknik açıdan Avrupamerkezci açıklamalar zinciri için uygun ortamı oluşturur (Kolluoğlu-Kırlı, 1994: 61). Böylece Avrupa ve dünyanın geri kalan bölümünü açıklamak üzere üretilmiş kavramlar seti olarak karşımıza çıkar.

İlerleme; aydınlanma düşüncesinin temel temalarından biri olan ilerleme 19. yy için temel açıklama birimi olmuştur. Wallerstein'e göre (2000: 193) ilerleme ayrıca masumiyetini ve inandırıcılığını kaybeden "medeniyet" retorığının yerini tutarak yeni dayatma birimi olmuştur. İlerleme retorisi bağlamında Batı'da başlayan gelişim çizgisinin artık bu doğrultuda devam edeceği ve başka türlü gelişmenin mümkün olmadığı savunulmaktadır.

Siyasi Çıkarların Aracı Olarak Avrupamerkezci Sosyal Bilimler

Wallerstein'in kurumsallaşmış sosyal bilimlerin faaliyet alanı/zamanı konusundaki ifadeleri bir saptama olarak doğru kabul edilebilir. (olası bir yanlış anlamayı engellemek için Wallerstein da bu ifadeleri Avrupamerkezciliği mazur göstermek için değil, bir tespit olarak

kullandığını eklemek gerekir.) Ancak sosyal bilimlerin Avrupa hakimiyeti döneminde doğmuş olması siyasi çıkarlara kurban edilmesi için bir gerekçe olmamalıdır. Avrupamerkezcilik bakış açısının sirayet ettiği sosyal bilim ürünleri, Batıyı diğer düşünce tarzlarından daha özgün ve daha üstün görmesinin siyasi sonuçları da ortaya çıkmaktadır.

Özellikle büyük krizlerin hemen ertesinde yayımlanan akademik çalışmalar, bu siyasi kaygıları oldukça aşikâr bir üslupla dile getirmektedir. Bu duruma örnek olması bakımından Francis Fukuyama'nın *'Tarihin Sonu'*, Samuel P. Huntington'ın *'Medeniyetler Çatışması'* ve Bernard Lewis'in bir seri niteliğindeki yayınları, başlıklı çalışmaları örnek tartışmalar olarak incelenebilir.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve soğuk savaşın bitiminin getirdiği iyimser havayla Liberalizmin zaferini ilan eden Francis Fukuyama, insanoğlunun arayışının bittiğini ve Batı liberal demokrasisinin beşeri yönetimlerin nihai biçimi olduğunu iddia ediyordu. Bunu vurgularken Hegel ve Marks arasındaki 'iddialaşma'yı esas alıyordu: "İnsan toplumlarının sonsuza kadar gelişip gideceğine ne Hegel, ne de Marks inanıyordu. Daha çok, insanlık en derin özlemlerine uygun düşen bir toplum biçimine ulaştığında gelişmenin sona ereceğini kabul ediyorlardı. Yani her iki düşünür de "tarihin sonunu" varsayıyorlardı. Hegel için bu liberal devlet, Marks içinse komünist toplumdur" (Fukuyama, 1999: 8). Fukuyama'ya göre tarihin bundan sonra tanıklık edeceği şey bu liberal değerlerin evrenselleşmesiydi. Batı dışı bütün düşünsel birikimi yok sayan bu anlayışa göre, insanlık tarihi Batı'nın değerleri ile nihayete eriyordu.

Huntington'ın *medeniyetler çatışması* kavramsallaştırması daha önce Bernard Lewis tarafından kullanılmıştı. Lewis, *Atlantic Monthly*'nin Eylül, 1990 sayısında yayınlanan *"The Roots of Muslim Rage"* başlıklı makalesinde bu kavramı İslam ile Batı arasındaki ilişkinin çatışmacı karakterine vurgu yapmak amacıyla kullanmıştı. Lewis'e göre İslam dünyasında görülen, Batı özelde Amerikan karşıtlığı, medeniyetler çatışmasından başka bir şey değildi. Dahası, Lewis'e göre, İslam dünyasında yaşanan bu Batı karşıtlığı İslam dininin doğasıyla ilgili olup, İslamın doğuşuna kadar geri gitmektedir (Lewis, 1990).

Huntington ise bu kavramı Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* tezine karşı bir cevap niteliğinden ele almış, Batı medeniyeti ile diğer tüm medeniyetler arasındaki ilişkiye teşmil etmiş ve kavramın oldukça popülerleşmesine ön ayak olmuştur. Fukuyama'nın aksine herhangi bir düzenden bahsetmeksizin yaşanan çatışmalar üzerine kurulmuş, daha gerçekçi ve politik tarafı kendini daha çok belli eden bir söylemle tarihin bitmediğini, bundan sonraki çatışmaların ideolojik eksenli değil, medeniyet eksenli çatışmalar olacağını vurguluyordu. Huntington (1993: 22-49) bu yargının sebeplerine değinirken özetle şunları söylüyordu:

Medeniyetler arasındaki farklar sadece hakiki değil esaslıdır da...gittikçe küçülen dünyada farklı medeniyet insanları arasındaki etkileşimler, farklılık ve adavetleri abartarak insanların medeniyet şuurlarını artırıyor...Dünya çapındaki sosyal ve ekonomik değişme, insanları mahalli kimliklerinden kopararak milli devletlerin zayıflamasına yol açıyor; bu boşluğu da “fundamentalist” hareketler doldurmaktadır...siyasi ve ekonomik olanlara nispetle daha az değişme istidadi gösteren kültürel hususiyet ve farklılıkların uyuşma ve ayrışmaları da daha kolaydır... Küresel Siyasetin başlıca çatışmaları, farklı medeniyetlere mensup uluslar ve topluluklar arasında gerçekleşecektir. Medeniyetler çatışması küresel siyaseti belirleyecek; medeniyetler arasındaki fay hatları, geleceğin çatışma çizgileri olacaktır.

Bu iki makalenin görünürdeki çelişmesine rağmen aynı kaygı ve misyonla yazıldığına dikkat çeken ve birbirinin tamamlayıcısı olduğunu vurgulayan Davutoğlu (2003: 172), Fukuyama ve Huntington’un söylediklerini birleştirerek şunları ifade eder: “Oluşturduğu evrensel değerler ve demokratik sistemle insanoğlunun nihai hedefini gerçekleştiren Batı medeniyeti (Fukuyama) ve detaydaki bunalımların çıkmasına sebep olan yerel kültür ve medeniyet çatışmaları (Huntington)” (Davutoğlu, 2003: 172). Medeniyetler çatışması tezinin tutarsızlığını akademik bir eleştiriye tabi tutan Mottahadeh de Davutoğlu ile benzer bir sonuca varmıştır. Mottahadeh’e göre bu tez “açıklayıcı bir sistemden ziyade, bir tanımlama ve bir reçete özelliği taşımaktadır (Mottahadeh, 1996: 1-26).

Tarihin akışını farklı bağlamlarda inceleyen bu iki çalışmanın sahip olduğu bakış açısı, değerlendirmeler ve vardıkları sonuçlar ilk bakışta birbiriyle uyumsuz görünmektedir. Fukuyama, tarihin sonunu ilan ederek Batı değerlerinin nihai zaferini ilan etmekte; Huntington ise diğer medeniyetleri dikkate almakta, fakat Batıyı medeniyet kurucu ve diğer kültürler tarafından tehdit edilen bir unsur olarak görmektedir. Fukuyama’nın çalışması, ABD’nin 1990’ların başında Yeni Dünya Düzenini ilan ettiği döneme denk gelmiştir. Huntington’un çalışması da Irak işgalinden sonra yayınlanmış ve 11 Eylül olaylarından sonra tekrar dolaşıma sokulmuş ve uzun bir süre gündemden düşmemiştir.

Bernard Lewis’in sırasıyla yayımladığı “The Roots of Muslim Rage” (1990), “What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response” (2002), “The Crises of Islam: The Holy War and Unholy Terror” (2003) başlıklı eserleri, neredeyse aynı soru ve aynı tema etrafında dolaşmaktadır. Lewis’in sorduğu temel soru, İslam dünyasının Batı’ya karşı neden bu kadar tepkili olduğu sorusudur. Cevabı da, ya İslam dininin taşıdığı çatışmacı karakteri ya da İslam dünyasının yaşadığı başarısız modernleşme süreçleridir. Bununla beraber Batı’nın ve Amerika’nın İslam dünyasının içinde bulunduğu konumla ilgili yapacağı bir şey yoktu. Batı’nın –özelde Amerika’nın- sömürgecilik dönemi de dahil olmak üzere, İslam dünyası

üzerindeki etkisi, işgalleri, ve bu işgallerin dramatik sonuçları asla söz konusu edilmemektedir. Bununla beraber Lewis, 11 Eylül'den sonra Irak'ın Amerika tarafından bir kez daha işgal edilmesi ve yeniden şekillendirilmesi suretiyle Arapları demokrasiye, ilerlemeye ve modernleşmeye ulaştırabileceği görüşünü taşıyordu (Lockman, 2012: 355). Lewis'in bir yandan işgal politikasını destekleyen düşüncesi, öte yandan Amerika'nın İslam dünyası için hiçbir şey yapamayacağı konusundaki açmazıyla ilgili gelen eleştirileri önemsememesi, çalışmalarının konjonktürel misyon ve politik çıkar kaygısı ile yazıldığına açık bir göstergesidir.

Sonuç

Avrupamerkezcilik perspektifinin günümüz dünyasında özellikle sosyal bilimler alanında daha az yer tuttuğu söylenebilir de farklı biçimlerde hala varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Son onyılıda yaşanan, Afganistan ve Irak işgalleri, Irak'tan ve Ebu Garib hapisanesinden yansıyan işkence görüntüleri, Danimarka'daki karikatür olayı ve henüz geçtiğimiz günlerde “Müslümanların Masumiyeti” isimli filmin sahnelenmesi gibi bir çok sosyal olayın yanında entelektüel arenada, Fukuyama ve Huntington ve Lewis'in çalışmaları birer örnektir. Bu örnekler Avrupamerkezci algının diğer kültürlerle bakışını yansıtmaktadır.

Avrupamerkezciliğin eleştirisi, Avrupa yerine bir başka kültürel entite, medeniyet ya da bir devleti varsayma girişimi, “tersinden Avrupamerkezcilik” olarak değerlendirilebilecek ve Avrupamerkezci bakış açısının pozisyonunu pekiştiren bir yaklaşım olacaktır. Dahası böyle bir çıkış noktası, bir başka siyasal pozisyondan bağımsız olamayacaktır. Ayrıca Batı'nın tarihsel süreç içinde geçirdiği evrim, edindiği kazanımlar da reddedilemez. Dolayısıyla Avrupamerkezci perspektifin eleştirilebileceği noktalardan birisi, bu bakış açısının meşrulaştırdığı tarihsel sürecin doğurduğu siyasal, ekonomik ve kültürel sonuçlardan yola çıkılabilir.

Bu çalışmanın eleştirel odağı ise siyasal çıkar uğruna sosyal bilimlerin Avrupamerkezci bir perspektife oturtulmasıdır. Avrupamerkezci bakış açısı Avrupa dışındaki bölgeleri, kendi bakış açısına göre kurgular; ekonomik ve siyasal çıkarları doğrultusunda bir anlam dünyasına hapseder. Bu çıkar algısı, sosyal bilimleri de bu bağlamda işlevselleştirir ve objektif kriterler çerçevesi gerektiren sosyal bilimleri bu algıya göre yeniden kurar.

Avrupamerkezcilik genetik bir miras olmayıp, özellikle Rönesans dönemi ile birlikte şekillenen bir düşünce türüdür. Diğer kültürlerle karşı Avrupa kimliğinin üstünlüğüne yönelik ön kabul, bu düşüncenin merkezinde yer alır ve hegemonik yayılmanın meşrulaştırıcısı olarak

işlev görür. Bu üstünlük hissi, Avrupanın siyasal ve ekonomik alandaki görece üstünlüğü ile karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. Avrupamerkezcilik perspektifi de bir yandan bu üstünlük hissini vurgulamakta, öte yandan bilgi üretimini siyasal olanın etkisine sokarak, objektif kriterlerinden soyutlamaktadır.

Kaynakça

- Amin, S. (1993) *Avrupamerkezcilik*, İngilizceden Çeviren: Mehmet Sert, İstanbul: Ayrıntı.
- (2001) “Avrupamerkezcilik ve Siyaset,” İngilizceden Çeviren: Fikret Başkaya, *Özgür Üniversite Forumu*, Haziran-Eylül 2001, 11: 84-102.
- Bernal, M. (1998) *Kara Atena*, İngilizceden Çeviren: Ozcan Buze, İstanbul: Kaynak.
- Canbolat, İ, S, (2002) *Avrupa Birliği: Uluslarüstü Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi*, İstanbul: Alfa.
- Davutoğlu, A. (2003) “Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, içinde: Yılmaz, M., 2003. *Medeniyetler Çatışması*, Ankara: Vadi, pp.443-450.
- Davutoğlu, A. (2001) *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre.
- Delanty, G. (2004) *Avrupa'nın İcadı*, İngilizceden Çeviren: Hüsamettin İnaç, İstanbul: Adres.
- Fukuyama, F. (1999) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İngilizceden Çeviren: Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün.
- Gunder Frank, A. (2004) Röportaj, *Anlayış* içinde, Konuşan: Mustafa Özel, Aralık, 2004, Sayı,19.
- Heit, H. (2005) “Western Identities, Barbarians and the Inheritance of Greek Universalizm,” *The European Legacy*, 10 (7):725-739.
- Hentch, T. (1996) *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, İngilizceden Çeviren: Aysel Bora, İstanbul: Metis.
- Huntington, S. (1993) “Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, Summer, 1993; 72 (3), pp.22-49.
- Jameson, F. (2004) “Avrupa ve Ötekileri,” İngilizceden Çeviren: Sıla Okur, *Cogito*, 39: 242-255.
- Kolluoğlu-Kırlı, B. (1994) “Avrupamerkezcilik: Sosyal Teorinin Kör Noktası,” *Toplum ve Bilim*, Bahar 1994: 140-159.
- Lewis, B. (2003) *The Crises of Islam: The Holy War and Unholy Terror*, New York: Modern Library.

- (2002) *What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford: Oxford University Press.
- (1990) "The Roots of Muslim Rage," *Atlantic Monthly*, September, 1990, (<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/3/> Erişim: 09 Eylül 2011).
- Lockman, Z. (2012) *Hangi Ortadoğu*, İngilizceden Çeviren: Burcu Birinci, İstanbul: Küre.
- Mottahadeh, R. (1996) "The Clash of Civilisation: An Islamist's Critique," *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 2: 1-26.
- Said, E. (1998) *Oryantalizm*, İngilizceden Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul: İrfan.
- Sayyid, S. (1997) *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of İslamism*, London, New York: Zed Books,.
- Shohat, E. ve Stam, R. (2002) "İççe Geçmiş Tarihler: Avrupamerkezcilik, Çokkültürcülük ve Medya," İngilizceden Çeviren: Edibe Sözen, *Köprü Dergisi*, 77: 70-76.
- Wallerstein, I. (2005) <http://www.binghamton.edu/fbc/200en.htm> (Erişim: 19 Aralık 2006).
- Wallerstein, I. (2000) *Bildiğimiz Dünya'nın Sonu*, İngilizceden Çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2002) *Modern Dünya-Sistem, Cilt-1 ve 2*, İngilizceden Çeviren: Latif Boyacı, İstanbul: Bakış.
- Wallerstein, I. (1999) Röportaj, <http://www.zmk.uni-freiburg.de/Wallerstein/cultural-globalization.html> Konusan: Frank Welz, Anand Kumar, 1999, (Erişim: 22 Aralık 2006).